

Катерина ЗІНОВ'ЄВА

аспірантка кафедри філософії

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

<https://orcid.org/0009-0006-0476-5475>

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ДОБИ МОДЕРНУ

У статті досліджено соціально-комунікативні аспекти української філософської прози доби модерну як простору осмислення екзистенційної кризи індивіда. Проаналізовано художні тексти М. Коцюбинського та В. Підмогильного крізь призму герменевтики, феноменології та теорії комунікативної дії Ю. Габермаса. Досліджено, що модерна проза постає полем діалогу між автором, текстом і читачем, де комунікація стає водночас засобом і проблемою буття. Особливу увагу приділено урбаністичному контексту як чиннику трансформації ідентичності та кризи автентичності. Висвітлено, що соціально-комунікативні стратегії української прози модерну відображають динаміку суспільних змін, формування національної свідомості та внутрішні пошуки людини. Буттєве укорінення індивіда осмислюється як шлях подолання відчуження і набуття автентичного існування.

Ключові слова: філософська проза, соціально-комунікативна дія, урбаністичний простір, автентичне буття, не автентичне буття, комунікація, українська філософська проза.

Kateryna ZINOVIEVA

SOCIAL AND COMMUNICATIVE ASPECTS OF PHILOSOPHICAL UKRAINIAN PROSE OF THE MODERN

The article explores the socio-communicative aspects of Ukrainian philosophical prose of the modernist era as a space for reflecting on the individual's existential crisis. The works of M. Kotsiubynsky and V. Pidmohylnyi are analyzed through the lenses of hermeneutics, phenomenology, and J. Habermas's theory of communicative action. Modern prose is presented as a dialogical field between author, text, and reader, where communication becomes both a medium and a challenge of existence. Special attention is given to the urban context as a factor of identity transformation and authenticity crisis. The study emphasizes that socio-communicative strategies of Ukrainian modernist prose mirror social transformations, national consciousness formation, and the individual's inner quest. Existential rootedness is interpreted as a way to overcome alienation and achieve authentic being.

Key words: philosophical prose, social and communicative action, urban space, authentic being, inauthentic being, communication, Ukrainian philosophical prose.

Сучасне суспільство, яке в глобалізованому світі проходить через проблеми відчуження, втрату ідентичності та кризи

комунікації, звертається до витоків філософської української прози доби модерну, котра набуває особливих сенсів і потре-

бує переосмислення. З огляду на аналіз соціально-комунікативних аспектів через призму комунікації філософської думки в даному випадку беруться до уваги концепції герменевтики та екзистенціалізму, які дозволяють проаналізувати художню філософську літературу й осмислити механічне становлення індивіда у визначеному соціально-комунікативному полі проблем. Актуальні теми творів, які проаналізовано в статті, втілюють траєкторний рух людини модерної в умовах урбаністичних викликів, де комунікативна дія стає не лише засобом, але й проблемним полем екзистенції буття індивіда. Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями зумовлює циклічне сучасне осмислення філософської української прози доби модерну, яка ставить на розгляд проблему буття як засіб соціальної комунікації та буттєвого укорінення індивіда. Проблемне поле цієї статті полягає у визначенні соціально-комунікативних аспектів, які відтворені у філософській українській прозі, та розв'язанні розгорнутої проблеми через осмислення екзистенційної кризи індивіда в урбаністичному середовищі, де художній дискурс фіксує дане питання.

Аналіз значної частини аспектів української філософської прози було здійснено в роботах В. Моренця, Н. Зборовської, І. Андруска. Також важливо наголосити, що С. Павличко і Т. Гундорова подають у своїх працях інтерпретації творчості Валер'яна Підмогильного та Михайла Коцюбинського.

Мета статті – простежити і висвітлити соціально-комунікативні аспекти буттєвого укорінення людини в площині філософської української прози доби модерну.

Для досягнення поставленого завдання потрібно виявлення через аналіз творів української прози філософських конфліктів доби модерну, які пов'язані з процесами урбанізації, екзистенційного пошуку та самоствердження.

Українська проза виступає як засіб соціальної інтеграції, де в ситуації комунікативної дії дієвим для координації

учасників є зусилля, спрямоване на мовне взаєморозуміння, тобто об'єднальна сила як така. Художній феномен української філософської прози полягає в тому, що вона стала плацдармом для розгортання соціальних дискурсів, які відображають тогочасне становище суспільства, висвітлюють його кризові явища і моменти пошуку істини. Соціально-комунікативні аспекти опосередковано впливають на структуру дискурсивної думки викладу матеріалу українськими письменниками, передрозподіляють тематику та стилеві течії написання модерної прози, де згідно з теорією комунікативної дії Юргена Габермаса стає можливим провести віддзеркалюючу паралель суспільства модерну на прикладі творів [1, с. 218]. Модерна українська проза стала елементом для рефлексії над основними і ключовими засобами соціальної комунікації, що розширює можливості осмислення суспільних трансформацій, створення герменевтичного простору для діалогу між автором, текстом і читачем. Національна свідомість, яка набувала індивідуалістичних та екзистенційних мотивів, розгортала новий вимір для комунікативного простору, в якому художня проза стала засобом осмислення дійсності через герменевтику. Комунікативні стратегії української філософської прози визначили соціальні процеси, які включали тогочасні суспільні кризи, революційні рухи, урбанізаційні перспективи розвитку та активне формування національної ідентичності. Таким чином, Валер'ян Підмогильний, Володимир Винниченко, Михайло Коцюбинський стали новаторами у створенні текстів, які небезпідставно вважають майданчиком для суспільного діалогу, де відбувалось окреслення розриву між традицією і тогочасного модерного, між індивідуалістською культурою і суспільним надбанням [9, с. 300]. Комунікативні риси модерної прози складаються з такого важливого компонента, як діалогічність, яка змальовується багатоголоссям у текстах авторів. Різноманітне бачення розв'язання проблемних ситуацій, непересічні способи світосприйняття, поліфонічна внутрішня сутічка і є кризовим

явищем традиційної комунікативної моделі. Зокрема, Валер'ян Підмогильний у своїх творах розкриває тему формування і сприйняття модерної дійсності соціального середовища, яке сформувало самосвідомість у контексті урбаністичної культури. Складну комунікативну взаємодію між особистістю та соціумом втілює в собі персонаж Степан Радченко, який проходить свій шлях становлення у взаємодії з міським простором і власним «Я», та іншими особами, які мають комунікативну дію на формування особистості [10, с. 120]. За концепцією Ю. Габермаса про стратегічну та комунікативну дію, ми бачимо зміну мовної поведінки головного героя, яка дає йому можливість адаптуватися до міського життя в постійному діалозі задля власних амбіцій [1, с. 118]. Валер'ян Підмогильний використовує задля етичної демонстрації головного героя змалювання психологічного портрету, де є важливим внутрішній діалог та потік свідомості як основні елементи комунікативної дії. Його життєвий світ і шлях проходження від сільського хлопчини до міського інтелігента дає побачити повну картину його комунікативних стратегій та неухильне бажання до соціальної інтеграції в міське середовище через взаємодію з іншими соціальними особами [6, с. 68].

Комунікація Степана Радченка – задля досягнення власних цілей, де наприкінці він відходить від ідеалів взаєморозуміння та використовує чисто прагматичний підхід до взаємодії із суспільством. Тож формування мовленнєвої поведінки демонструє комунікативну трансформацію внаслідок соціального впливу. Зміна середовища сільського на міське позначається негативно на головному героєві, і він трансформується з активного учасника діалогу на маніпулятора, що демонструє кризу комунікації в модерністському суспільстві, що стає свідченням про розрив між особистістю і його власними амбіціями з соціальним нормуванням суспільної дії [7, с. 211].

Просторове і соціальне екзистенціювання Степана Радченка відсилає нас до

дослідження проблематики балансування між міським і сільським середовищем, з якого і є вихідцем наш головний герой. Місто – це парадигма розвитку динаміки і свободи, змін як внутрішніх, так і зовнішніх, що несуть у собі випробування щодо наповнення та зовнішньої трансформації людини, тобто село стало екзистенційним станом, де головний герой мислить інші просторові екзистенції. Просторова екзистенція Степана Радченка визначає його спосіб буття тут і зараз, тобто він знаходиться у фізичному просторі з особистісними переживаннями, які стануть відправною точкою для соціальної взаємодії та комунікації. Е. Гуссерль розглядав простір не як об'єктивну реальність, що переживається суб'єктом, а феноменологічним станом, де простір ставить на меті описати просторове значення через свідомість, переживання та інтенційне сприйняття світу [4, с. 148]. Феноменологічне пояснення простору Е. Гуссерля говорить, що простір не просто існує сам по собі, а перебуває у значимості через досвід, соціальну взаємодію та сприйняття людиною, яка змінюється разом із внутрішніми трансформаціями [4, с. 150]. Самозаглибленість Степана Радченка приводить його свідомість до екзистенційного звуження буття, це все є наслідком пересаджування власної амбітності із сільського до міського простору. Внутрішня криза самовизначення починає проявлятися в міру інтеграції в міське середовище, де, звичайно, розширюється його горизонт експериментів у соціально-комунікативні дії і пізнання себе та людей навколо. Але різкий розрив із селом дає свої наслідки адаптації: втрата автентичного буття не приносить внутрішнього задоволення, матеріально-соціальні статки створюють нові обмеження в просторовому бутті головного героя. Передумови вибору свого майбутнього створювали широкий спектр визначення і безліч варіантів розвитку соціально-подієвих станів персонажа, де він потрапляє в пастку соціальних очікувань і власних амбіцій. Соціально-комунікативний успіх Степана Радченка у взаємодії із середовищем

розширює досвід, але не дає повноцінного екзистенційного прориву, а навпаки, перетворює його на самотнього індивіда з обмеженим життєвим простором, де він замикається у своїх думках і сподіваннях. І саме процес звуження екзистенційного буття – це демонстрація екзистенційної кризи людини, яка була сповнена свободи, соціальної комунікації, але врешті-решт залишилася в межах власного успіху. Така ситуація потребує розгляду в модерній філософській прозі буттєвого укорінення людини, де самореалізація йде в розріз із втратою автентичності в процесі адаптації до соціально-комунікативного простору міста [2, с. 219].

Робота Х. Ортега-і-Гассета «Повстання мас» пропонує аналіз криз занурення в горизонти духовного розвитку, де відбувається криза об'єкта, втрата автентичної комунікації, що зумовлено викликами модерності, яка приносить руйнування в традиційні форми співбуття. Х. Ортега-і-Гассет констатує втрату автентичності людини, яка зливається з безликим натовпом [8, с. 120]. Тому В. Підмогильний зображує простір, де індивід не здобуває автентичну комунікацію, а відбувається пристосування до дискурсивних практик. Таким чином, соціальна комунікація в романі «Місто» виступає як форма боротьби за статус, ідентичність і сенс існування. Адже, як зауважує Мирослав Попович, «у людини є потреба не лише в комунікації, але й у тому, щоб мати свободу бути почутим, тобто бути людиною у світі інших» [11, с. 270].

Буттєве укорінення індивіда, а саме взаємозв'язок людини зі світом, та соціально-комунікативну взаємодію відображено у філософії Мартіна Гайдегера. Укоріненість – це один із важливих аспектів автентичного існування на противагу розчинення в масі. Новела «Intermezzo» Михайла Коцюбинського ставить за приклад збірний образ універсальної модерної людини, яка переживає екзистенційну кризу, досвід якої можна спрямувати на узагальненого індивіда, де ототожнення з головним героєм може зробити будь-який

читач у зручний йому спосіб інтерпретації [5, с. 19]. Соціальне відчуження людини і втеча з комунікативного інструментарію призводить героя до «неавтентичного» існування в масі, де герой перебуває у стані екзистенційного виснаження. Соціально-комунікативна дія індивіда розглядається як вимушений акт взаємодії в соціумі. Такий опис акту соціального механізму є відображенням «неавтентичного» буття за М. Гайдегером, отже, герой втрачає соціальний статус та інтегрується в діалогічну форму взаємодії з природою, що і є передумовою буттєвого укорінення людини [2, с. 219].

Метафоричне значення речей і символічний світ образів, які змальовує і декламує у своєму творчому доробку Михайло Коцюбинський і, безпосередньо, у своїй роботі «Intermezzo», розкриває філософську проблематику комунікативного простору модерної прози [5, с. 67]. Символіка стану речей у творах стає способом комунікації зовнішнього світу героя і внутрішніми потребами індивіда. Таким чином, завдяки комунікативній формі мовлення відбувається подолання комунікативних бар'єрів, які мають місце в житті людини через соціальні та комунікативні трансформації.

Українська модерна проза стала відповіддю на буремні події початку ХХ століття, тому символи, метафори, алегорії конкретно виступали як засоби прихованої комунікації. Автор подає природні образи у творі як акт відчуженості митця від суспільства та прагнення до гармонії і взаєморозуміння із самим собою, тобто відбувається акт взаєморозуміння, що відображає ідею комунікативної раціональності Юргена Габермаса [1, с. 154].

Через революційні події, війни, зміну соціально-політичних напрямів процеси становлення національної ідентичності стали для української модерної прози способом комунікації між автором і читачем, адже на той момент текст став формою національного спротиву і соціального вираження думок і саме в цей період сприяв соціальній трансформації суспільства, сприйняття активного пошуку нового мовлення та комунікативної практики в

суспільстві. Важливим засобом соціальної комунікації стає філософська українська проза, де набувають ознак художнього осмислення суспільно-соціальні зв'язки. Використання символічних епізодів, монологічного спілкування, експериментальних наративних технік робить можливим відображення концепції комунікативної дії. Художня література української модерної прози демонструє реальність соціуму і робить можливим змінення цієї ситуації через діалогічні стратегії та спробу встановлення взаєморозуміння і створення ідеального комунікативного середовища.

Висновки. Головні персонажі творів Валер'яна Підмогильного і Михайло Коцюбинського постають символами модерністської української прози, які, вирываючись із уже існуючого контексту, набувають соціально-комунікативних дій в урбаністичному просторі. Шлях, який проходить Степан Радченко – це рух по герменевтичному колу буття, від автентичного буття та «неавтентичного» екзистенціювання індивіда, де соціально-комунікативна активність перекриває внутрішній характер самоусвідомлення і зовнішні чинники приховують внутрішню нестабільність. Порівнюючи головних героїв Валер'яна Підмогильного і Михайла Коцюбинського, бачимо неспроможність індивідів вийти з екзистенційної кризи через елементи буттєвої автентичності, в якій людина може втекти від своєї власної сутності, а навпаки, відбувається буттєве укорінення. Крізь призму філософії Мартіна Гайдегера відкривається можливість більшого розуміння драматизму головних героїв, адже можливість автентичного існування дійових осіб у

творах філософської української прози можливе через буття у світі й можливості екзистенційної укоріненості буття. Ключ до розуміння соціально-комунікативної дії в суспільстві – це діалог із буттям, і безпосередня участь індивіда в цьому процесі має завершуватись не втечею в зовнішні прояви самоствердження, а спроможністю почути власне буття і повернутися до внутрішнього Я. Буттєве укорінення головних героїв – це філософська траєкторія руху, яка окреслила межі екзистенційної кризи через соціальний і психологічний рух людини з модерним світосприйняттям дійсності, і саме падіння в «неавтентичне» буття спричинило пошук сенсу життя через укоріненість.

Українська філософська проза доби модерну має дієвий інструмент для осмислення екзистенційної кризи та соціально-комунікативного буття. Головні герої, які перебувають у соціально-комунікативному просторі, стикаються з проблемою конфлікту зовнішньої і внутрішньої екзистенції, проблемою автентичності та пристосування до соціальних обставин. Підхід до розуміння української філософської прози доби модерну відбувається за допомогою розгляду художніх творів як герменевтичного простору, де здійснюється діалогічна форма розуміння: читач, автор, головні герої. Умовою для подолання відчуження і формування соціально-комунікативного простору є екзистенційне укорінення індивіда в бутті, де простежуються і висвітлюються соціально-комунікативні аспекти буттєвого укорінення людини в площині філософської української прози доби модерну.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Габермас, Ю.** (2010). *Теорія комунікативної дії*. Київ : Либідь.
2. **Гайдеггер, М.** (2003). *Буття і час*. Харків : Фоліо.
3. **Гундорова, Т.** (2021). *Проявлення слова: дискурсія раннього українського модернізму*. Київ : Критика.
4. **Гуссерль, Е.** (2002). Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. *Філософська думка*. № 2, С. 138–156.
5. **Коцюбинський, М.** (2024). *Intermezzo*. Київ : Дніпро.
6. **Матюшина, І.** (2017). Дві теорії комунікативної дії: Ю. Габермас і М. Попович. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, вип. 20, С. 67–70.

7. **Моренець, В.** (2007). *Модернізм як стильова система: українська проза першої половини ХХ ст.* Київ : Пульсари.
8. **Ортега-і-Гассет, Х.** (1965). *Бунт мас.* Н.Й: ООЧСУ.
9. **Павличко, С.** (1999). *Дискурс модернізму в українській літературі.* Київ : Либідь.
10. **Підмогильний, В.** (2022). *Місто.* Харків : Книга.
11. **Попович, М.** (2018). *Філософія свободи.* Харків : Фоліо.
12. **Ушкалов, Л.** (2004). *Філософія і література в українській культурі XVII–XX ст.* Харків : Акта.
13. **Шинкарук, В.** (2002). *Філософський енциклопедичний словник.* Київ : Абрис.

REFERENCES

1. **Habermas, Y.** (2010). *Teoriia komunikativnoi dii [Theory of communication]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. **Haidegger, M.** (2003). *Buttia i chas [Genesis and time]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
3. **Hundorova, T.** (2021). *Proiavlennia slova: Dyskursiia ranoho ukrainskoho modernizmu [Word Expressions: A Discourse on Early Ukrainian Modernism]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
4. **Husserl, E.** (2002). Kryza yevropeiskyykh nauk i transcendentna fenomenolohiia [The Crossroads of European Sciences and Transcendental Phenomenology]. *Filosofska dumka*, (2), 138–156 [in Ukrainian].
5. **Kotsiubynskyi, M.** (2024). *Intermezzo [Intermezzo]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
6. **Matiushyna, I.** (2017). Dvi teorii komunikativnoi dii: Yu. Habermas i M. Popovych [Two theories of communicative action: Yu. Habermas and M. Popovych]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, (20), 67–70 [in Ukrainian].
7. **Morenets, V.** (2007). *Modernizm yak stylova systema: Ukrainska proza pershoi polovyny XX st. [Modernism as a stylistic system: Ukrainian prose of the first half of the 20th century]*. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
8. **Ortega-i-Gasset, Kh.** (1965). *Bunt mas [Rebellion of the masses]*. N.Y.: OOOChSU [in Ukrainian].
9. **Pavlychko, S.** (1999). *Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi [The discourse of modernism in Ukrainian literature]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
10. **Pidmohylnyi, V.** (2022). *Misto [City]*. Kharkiv: Knyha [in Ukrainian].
11. **Popovych, M.** (2018). *Filosofiia svobody [Philosophy of freedom]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
12. **Ushkalov, L.** (2004). *Filosofiia i literatura v ukrainskii kulturi XVII–XX st. [Philosophy and literature in Ukrainian culture of the 17th–20th centuries]*. Kharkiv: Akta [in Ukrainian].
13. **Shynkaruk, V.** (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

Отримано: 26.06.2025
 Рекомендовано: 31.07.2025
 Опубліковано: 25.09.2025